

JAARGANG 54

NUMMER 1

JANUARI-FEBRUARI 2007

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

POKROF

Inhoud

- 1 **Paus in Istanbul**
W. van den Bercken,
H. Murre-van den Berg
- 4 **Dromen van een eigen plek**
Christenen in Noord-Irak
H. Teule
- 7 **Dr Pauline Schrooyen
over Solovjov**
J. van Kessel, G. van Dartel

*Dr Pauline Schrooyen
ontvangt de doctorsbul,
november 2006.
(Foto: foto-archief
P. Schrooyen)*

- 10 **Engelen van het Tanameer**
Meditatieve tekst
- 13 **Reisimpressie Roemenië**
J. van der Bie
- 16 **Nieuws**
- 18 **Kabasilas**
Tussen maatschappij en mystiek
D. Bruinsma
- 21 **Liturgieagenda**

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord.

Redactie: Wil van den Bercken, Dolf Bruinsma, Geert van Dartel (waarnemend hoofdredacteur), Josephien van Kessel, Dolf Langerhuizen, Leo van Leijzen (redactiesecretaris), Heleen Murre-van den Berg, Huub Vogelaaar.

Administratie en redactiesecretariaat: Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort 10, 5211 DK 's-Hertogenbosch, tel. 073-6136471, e-mail: secretariaat@oecumene.nl, internet: <http://www.oecumene.nl>.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is € 15,-, giro 5679145 (codes voor overboekingen vanuit buitenland: IBAN: NL 13 PSTB 0005679145 BIC: PSTBNL21) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch. Voor België: 001-3309231-55, Pokrof t.n.v. Jef Devisscher, Ieperstraat 24, 02300 Turnhout, tel. 014-413927.

Lay-out en druk: Van Stiphout, Helmond.

Van de redactie

Het bezoek van paus Benedictus XVI aan patriarch Bartholomeos in Istanbul was een van de oecumenische hoogtepunten van 2006. Het door de paus gebruikte keizerlijke citaat over de islam in zijn Regensburgse toespraak over de verhouding tussen geloof en rede heeft ongetwijfeld bijgedragen aan de grote mediabelangstelling. Voorafgaand aan het bezoek waren de verwachtingen niet hooggespannen. Het succesvolle verloop dat uitmondde in een gezamenlijke verklaring van paus en patriarch én bijdroeg aan een goede verstandhouding met de islam in Turkije, verheugt daarom des te meer.

Voor het oog van de hele wereld werd duidelijk gemaakt dat het geloof in het Evangelie een positieve kracht is. In hun gemeenschappelijke verklaring hebben paus en patriarch uitgesproken dat zij samen getuigenis willen geven van het Evangelie.

De verbondenheid tussen de kerken en de christenen van Oost en West vormt de basis van ons tijdschrift Pokrof dat alweer zijn 54e jaargang ingaat.

Wil van de Bercken en Heleen Murre-van den Berg blikken terug op het bezoek van paus Benedictus XVI aan Istanbul. Herman Teule maakt ons in dit nummer deelgenoot van de uiterst moeilijke positie van de christenen in Noord-Irak én van hun droom van vrijheid en veiligheid. Jaap van der Bie neemt ons mee op zijn reis door Roemenië. Het religieuze leven van dit nieuwe EU-land maakte op hem grote indruk. Josephien van Kessel en Geert van Dartel spraken met dr. Pauline Schrooyen over de visie van de Russische filosoof Vladimir Solovjov op de eenheid van de Kerk en zijn betekenis voor het Westen. Dolf Bruinsma schrijft over de mysticus Nicolaas Kabasilas uit het 14e eeuwse Byzantium. Zijn bijbelse en sacramentele mystiek is voor westerse christenen heel herkenbaar.

Redactie Pokrof

Interieur van Istanbul's Blauwe Moskee waar paus Benedictus XVI een belangrijke ontmoeting had met de grootmoefiti van Istanbul (Foto: sxc.hu)

De paus in Istanbul **Een dubbele missie**

De Turkijereis van paus Benedictus XVI van 28 november tot en met 1 december 2006, waaronder zijn bezoek aan Istanbul/Constantinopel, was eigenlijk minder historisch dan op het eerste gezicht lijkt. Het was de tiende keer dat de paus van Rome en de oecumenisch patriarch van Constantinopel elkaar ontmoetten, waarvan de derde keer in Istanbul. Door een ongelukkige uitspraak van paus Benedictus over de islam enkele maanden eerder (12 september 2006 in Regensburg) kreeg het bezoek aan Turkije echter een onvoorziene politieke lading en leek de interreligieuze relatie met de islam de interchristelijke met de Orthodoxie te overvleugelen. Maar dat is niet gebeurd en beide aspecten van het bezoek zijn succesvol verlopen.

Het belang voor de oecumene zat niet zozeer in de ontmoeting als zodanig als wel in de prioriteit die de ontmoeting had voor beide kerkleiders. Vlak na zijn verkiezing in mei 2005 had paus Benedictus te kennen gegeven dat hij wilde streven naar opheffing van de (belangrijkste) kerkscheiding tussen Oost en West. En voor dat doel had patriarch Bartholomeos de paus meteen uitgenodigd voor november van dat jaar. De Turkse regering was echter tegen zo'n snelle actie die buiten haar om

gepland was. Daarom werd het een jaar later.

Oecumenische betrekkingen

Dit tiende contact tussen de paus van Rome en de patriarch van Constantinopel staat in wat men al een traditie kan noemen. Het herstel van de relaties tussen de twee kerkleiders was begonnen tijdens het Tweede Vaticaans Concilie, toen Paulus VI en Athenagoras I elkaar ontmoetten "als pelgrims" in Jeruzalem, de plaats waar de kerk van Christus

was begonnen. Op 5 januari 1964 gaven zij elkaar op de Olijfberg de vredeskus, een historisch gebaar waarmee de banvloek uit 1054 feitelijk ongedaan was gemaakt. De formele herroeping van de wederzijdse excommunicatie kwam in een gemeenschappelijke verklaring van 7 december 1965, die gelijktijdig voorgelezen werd in Rome (Vaticaan) en Constantinopel (Fanar). De kerkleiders wezen er op dat de excommunicatie van 1054 was gericht tegen de personen in kwestie, te weten patriarch Michaël Cerularius (Keroularios) en kardinaal Humbertus en hun delegatieleden, en niet tegen de kerken als geheel: "De verbreking van de kerkelijke communio tussen de zetels van Rome en Constantinopel was een onbedoeld gevolg."

Hierna bezochten de paus en de patriarch elkaar in het Fanar en het Vaticaan op, respectievelijk 25 juli en 28 oktober 1967. Hun opvolgers continueerden met tussenpozen van vele jaren deze bezoeken over en weer. Op de feestdag van St. Andreas, 30 november 1979, bezocht Johannes Paulus II patriarch Dimitrios in Istanbul en in 1987 beantwoordde Dimitrios dit met een bezoek aan Rome. Zijn opvolger is de huidige patriarch Bartholomeos en deze ging op de feestdag van St. Petrus en Paulus in 1995 naar Rome. Bij deze gelegenheid uitten de katholieke en Orthodoxe kerkleiders niet alleen hun verlangen naar volledige kerkelijke eenheid maar verklaarden

zij ook dat “wij bidden voor de volledige realisering van de Europese Unie, zonder uitstel, en wij hopen dat haar grenzen zullen worden uitgebreid naar het Oosten”.

De volgende ontmoeting tussen beiden vond plaats in het kader van de interreligieuze gebedsday in Assisi op 24 januari 2002. Een jaar voor het overlijden van Johannes Paulus II komt Bartholomeos nog twee maal naar Rome, eerst weer ter viering van de feestdag van Petrus en Paulus en daarna om de relieken in ontvangst te nemen van Gregorius de Theoloog (= Gregorius van Nazianze) en Johannes Chrysostomus. Johannes Paulus II was al lange tijd te zwak om te reizen en kon geen tegenbezoek meer afleggen. Bij zijn begrafenis op 8 april 2005 is Bartholomeos andermaal in Rome, als enige Orthodoxe patriarch samen met patriarch Teoctist van Boekarest.

Gemeenschappelijke verklaring 2006

Alleen al vanwege het evenwicht was het de beurt aan Benedictus XVI om naar de oecumenische patriarch te gaan, maar zoals gezegd, de nieuwe paus wilde dat ook omdat hij de eenwording van de kerken als een belangrijke taak van zijn beleid ziet. Ook nu hebben de twee kerkleiders een gemeenschappelijke verklaring uitgegeven, waarvan de volgende punten vermeldenswaard zijn:

1. Vreugde over de hervatting van de Orthodox-katholieke theologische dialoog in 2006 te Belgrado, na jarenlange opschorting door onenigheid.
2. Gemeenschappelijk getuigen van het evangelie tegenover

“toenemende secularisatie, relativisme en zelfs nihilisme, vooral in de westerse wereld”.

3. Benadrukking van het belang van godsdienstvrijheid en rechten van minderheden in de Europese Unie. Daarbij wordt gewezen op de “christelijke wortels van Europa” en “de illustere christelijke erfenis van het land waar onze ontmoeting plaats heeft”.
4. Veroordeling van terrorisme en “het doden van onschuldige mensen uit naam van God”; diepe zorg om de situatie in het Midden-Oosten, “waar onze Heer heeft geleefd”.
5. Veroordeling van economische exploitatie van mensen en uitbuiting van de natuur.

Het zijn misschien vaste thema’s in kerkelijke verklaringen, maar ze hebben een actuele inkleding gekregen en zij getuigen van de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van de twee belangrijkste christelijke leiders voor niet alleen kerkelijke maar ook sociale en politieke problemen in de wereld. Meer kunnen zij in dit verband niet doen.

Verhouding tot islam

De grootste verrassing van het pausbezoek aan Turkije was het moment van contemplatie in de Blauwe Moskee, de belangrijkste moskee van Istanbul. Deze moskee, gebouwd in 1616, is onder andere geïnspireerd door de wereldberoemde Hagia Sofia -toen moskee, maar tot 1453 de belangrijkste kerk van het Orthodoxe christendom. Het beeld van Benedictus XVI op zijn pauselijke muiltjes, naast Mustafa

Çağrıci, de grootmoefi van Istanbul (belangrijkste islamitisch leider in Turkije), beiden met de handen voor de borst, beiden voor enige momenten verzonken in gebed, ging de wereld over en onderstreepte de boodschap van samenwerking en *goodwill* tussen christendom en islam die de paus tijdens dit bezoek bracht.

Net als het geval is met de relatie tot het oecumenisch patriarchaat, was ook hier geen sprake van een fundamenteel nieuwe ontwikkeling in de verhouding tussen Rome en de islam. Al sinds het verschijnen van de encycliciek *Nostra Aetate* in 1965 is er sprake van een positieve houding ten opzichte van de islam, met erkenning van de wederzijdse verbondenheid via de aartsvader Abraham en de aanbidding van de ene, zelfde, God. Johannes Paulus II was de eerste paus die, tijdens zijn reis naar Syrië in het voorjaar van 2001, een bezoek bracht aan een moskee. Ook Johannes Paulus nam daarbij een moment voor stil gebed, hoewel in zijn geval de schrijn met het hoofd van Johannes de Doper de richting van dat gebed had bepaald. Het was daarom nu in Istanbul waarschijnlijk wel de eerste keer dat een paus in de richting van Mekka bad, een gebaar van respect dat door de Turkse gastheren ook als zodanig werd ontvangen.

Het gebed in de moskee stond niet op zichzelf; ook op andere momenten tijdens het bezoek was de verhouding tussen islam en christendom onderwerp van gesprek. De paus onderstreepte daar de lijn van *Nostra Aetate*,

Straat met rechts de ingang van 'het Fanar', de residentie van de oecumenisch patriarch in de Istanbuls wijk Fener aan de Gouden Hoorn. (Foto: foto-archief Murre/van den Berg)

zoekende naar wat islam en christendom bindt. Voor zover bekend is de Regensburger rede van september 2006 niet expliciet onderwerp van gesprek geweest. Deze rede, door vele moslims (en niet-moslims) opgevat als een uitspraak van de paus over de relatie tussen geweld en islam, leek even nog aanleiding te worden om het bezoek geen doorgang te laten vinden, maar uiteindelijk lijken de vele reacties op zijn woorden in september de paus extra alert te hebben gemaakt op de gevoeligheden in de verhouding islam-christendom.

In dit licht moet misschien ook de opmerking gezien worden die premier Erdoğan bij de ontvangst op het vliegveld met dankbaarheid accepteerde: de paus zou de beoogde Turkse toetreding tot de Europese Unie ondersteunen. Gezien eerdere uitspraken van een Vaticaanse woordvoerder is het niet waarschijnlijk dat de paus expliciet politieke steun heeft aangeboden en waarschijnlijk heeft hij in het gesprek met Erdoğan ook wel de gebruikelijke eisen op gebied van mensenrechten en godsdienstvrijheid gememoreerd. Niettemin was de uitspraak voldoende positief van toon om ook op dat punt de indruk te corrigeren die was ontstaan door eerdere uitspraken (als kardinaal had Rat-

zinger in 2004 de toetreding minder wenselijk genoemd).

Christenen in Turkije

Naast de twee belangrijkste aspecten van dit bezoek: het verstevigen van de band met de oecumenisch patriarch en de aandacht voor de relatie met de islam in de politieke context van Turkije, bleef ook de lokale Turkse christelijke gemeenschap niet buiten beeld, ook al kwam die ontmoeting wat in de schaduw te staan van de andere onderwerpen.

Turkijes bevolking bestaat voor de overgrote meerderheid uit moslims, behorend tot een grote variëteit aan groepen, van radicaal islamistisch via mystieke soefi-orde tot praktisch seculier. De zeer kleine minderheid van christenen, minder dan één procent van de bevolking, bestaat ook uit vele verschillende groepen, waarvan de grootste de Armeense Apostolische Kerk is. Naast de Syrisch-orthodoxe Kerk en de Griek-orthodoxe Kerk zijn er katholieken van zowel verschillende oosterse ritens als de Latijnse ritus. Ook zijn er protestanten in allerlei soorten. Het zijn vooral de katholieken van de Latijnse ritus en de evangelische kerken (beide vooral met Turks-talige diensten) die op het moment een lichte groei doormaken; de overige kerken verliezen

eerder leden, vooral door migratie naar Europa en Amerika.

Dat Benedictus tijdens privé-gesprekken aandacht heeft gevraagd voor de positie van de christenen in Turkije, is zeer waarschijnlijk, maar publiekelijk bleek zijn betrokkenheid vooral door nadrukkelijk in contact te treden met de verschillende christelijke gemeenschappen van het land. Naast gesprekken met de Armeense Apostolische patriarch van Istanbul, Mesrob II, en de Syrisch-orthodoxe metropoliet van Istanbul, Filüksinos Yusuf Çetin, was de paus aanwezig bij verschillende diensten en leidde hij twee vieringen waarin naast Latijns-katholieke en geünieerde christenen (vooral Armeens-katholieken en Chaldeeërs), ook Syrisch-orthodoxen, Armeens-apostolische christenen en protestanten aanwezig waren. De eerste daarvan was in Efes, het oude Ephese, waar de paus een openluchtmissie opdroeg bij het huis van Maria; de tweede in Istanbul, in de kathedraal van de Heilige Geest. In beide diensten sprak hij waardering uit voor de manier waarop christenen in Turkije hun geloof vormgeven in soms moeilijke omstandigheden, daarbij ook de moord op de Italiaanse priester Andrea Santoro in Trabzon eerder dat jaar (5 februari 2006), in herinnering roepend.

Wil van den Bercken
Heleen Murre-van den Berg

In de Noord-Irakese stad Mosul, die buiten het autonome Koerdistan ligt, loopt een Assyrische Apostolische bisschop op de puinhopen van vernielde kerkelijke gebouwen.

Dromen van een eigen plek Christenen in Noord-Irak

Bij alle overvloedige berichtgeving over Irak in de pers wordt de christelijke bevolking (naar schatting 300.000, of minder, op een totaal van 28 miljoen) van dit land vaak niet genoemd. Zelfs de recente kidnapping van een aantal priesters krijgt nauwelijks aandacht en nog veel minder is dit het geval voor de soms dramatische exodus van veel christenen uit het zuiden van het land naar de relatief veilige Koerdische regio of naar Jordanië en Syrië. In deze bijdrage probeert Herman Teule een schets te geven van de laatste politieke ontwikkelingen in Irak voor zover ze van belang zijn voor de positie van de christenen. Tevens gaat hij in op hun droom van een vrij Atrā.

De droom van christenen over een vrij *Atrā*, thuisland, betreft een min of meer autonome regio ten noordoosten van Mosul, de zogeheten 'vlakte van Nineveh', waar christenen zelf verantwoordelijk zouden zijn voor het vrijwaren van hun administratieve, godsdienstige en culturele rechten. Christenen zijn in Irak niet zomaar een minoriteit. Mijn vertaling van *Atrā* door 'thuisland' is niet toevallig. Ook naar eigen aanvoelen behoren zij tot de oorspronkelijke bewoners van het land en hebben ze daarom alleen al recht op een eigen plek in plaats van gedoogd te worden als een minderheid. De hartstocht

waarmee sommigen de laatste maanden proberen te vechten en te lobbyen voor deze *Atrā*, is veelzeggend voor hoe men aankijkt tegen het samenleven met de andere bevolkingsgroepen van Irak.

Grondwet en laatste verkiezingen

Na de val van Saddam Husein (2003) heerste er onder de christenen een zeker optimisme met betrekking tot een nieuwe toekomst. Een van de eerste zaken die de christenen zich realiseerden, was dat het nodig was de traditionele confessionele en kerkelijke tegenstellingen te overbruggen. In plaats van naar buiten te

treten als Chaldeeuwse, Syrisch-orthodoxe, Assyrische christenen, enzovoorts nam een aantal politieke leiders het initiatief na te denken over een gemeenschappelijke benaming waarin de grote meerderheid van de autochtone christenen zich zou kunnen herkennen. Dit initiatief ging vooral uit van de *Assyrische Democratische Beweging* (ADB), in het Syrisch (of Assyrisch, zoals sommigen zeggen) kortweg aangeduid als de *Zowcā*, de "Beweging". De ADB was in 1979 opgericht als een oppositiepartij tegen Saddam, welke opkwam voor de eigen culturele en etnische rechten van het christelijke "Assyrische volk" tegen de arabiseringspolitiek van de Iraakse overheid. In de jaren tachtig zijn verschillende van hun leiders door Saddam terechtgesteld. Na het uitroepen van een autonome Koerdische regio in Noord-Irak op het einde van de Golfoorlog van 1991 heeft de *Zowcā* binnen Koerdistan een belangrijke politieke rol gespeeld en veel gerealiseerd op het gebied van onderwijs (in het Syrisch) en in lokaal bestuur. In oktober 2003 bereikten de christenen een compromis over een gemeenschappelijke naam; deze zou luiden: "Chaldeeuw-Assyrisch", een benaming waarin vooral de leden van de met Rome verbonden Chaldeeuwse Kerk (de grootste kerkgemeenschap in Irak) en de 'Nestoriaanse' moederkerk zich konden herkennen. Om ook de Syrisch-orthodoxe en de Syrisch-katholieke christenen

te winnen werd als gemeenschappelijke naam voor de eigen taal die veel christenen nog spreken, "Syrisch" voorgesteld, omdat de Syrisch-orthodoxen hun taal liever niet Assyrisch noemen. Tot grote tevredenheid van de ADB werden beide benamingen aanvaard door het comité dat belast was met het opstellen van een nieuwe grondwet. In de voorlopige versie daarvan (goedgekeurd in juni 2004) werd dan ook gesproken over de "administratieve, culturele en politieke rechten van de Chaldeeuw-Assyrische (= alle) christenen", hetgeen de *Zow^cā* interpreteerde als een eerste stap op weg naar hun thuisland. De eenheid onder de christenen was echter maar oppervlakkig en bros. De verkiezingen van januari 2005 lieten een verdeeld christendom zien, met een veelheid aan christelijke partijtjes of christenen die opkwamen voor andere, vaak Koerdische partijen. De voornaamste taak van het nieuwe parlement was het voorbereiden van een definitieve grondwet. De tekst hiervan (goedgekeurd oktober 2005 per nationaal referendum) was dan ook wat de positie van de christenen betreft een stap terug: er wordt gesproken over de "administratieve, culturele, politieke en educatieve rechten" van de Chaldeeërs én de Assyriërs, alsof het nu over twee verschillende bevolkingsgroepen zou gaan, zoals ook bijvoorbeeld de Turkmenen (een aan de Turken verwante etnische groep, red.) recht hebben op hun eigen instellingen. De daarop volgende verkiezingen (december 2005) boden weer hetzelfde beeld van verdeeldheid: de partij *al-Rafidayn* ("Mesopo-

tamië") - de enige christelijke partij, in feite een voortzetting van de ADB - behaalde één zetel binnen een parlement van 275 zetels. Drie andere christelijke parlementsleden verdedigen de belangen van andere, vooral Koerdische partijen.

Recente aanslagen

De afgelopen drie jaar hebben talrijke aanslagen plaatsgevonden op christelijke instellingen, kerken en personen. Vooral Mosul en Bagdad zijn zwaar getroffen plaatsen. De laatste maanden zijn verschillende priesters gekidnapt, vermoord of tegen losgeld vrijgelaten. Het trieste hoogtepunt is wel de onthoofding van de Syrisch-orthodoxe priester Bulos Iskander in Mosul (oktober 2006). In delen van Mosul heerst een anti-christelijke stemming, gevoed door de prediking van bepaalde imams. In Bagdad vrezden sommigen de groeiende invloed van fundamentalistische sjiietische stromingen. De befaamde theologische faculteit Babel in Bagdad is gesloten en overgebracht naar Erbil in Koerdistan. Het gevolg van dit alles is een enorme exodus van christenen. Wie het betalen kan, vertrekt naar het buitenland, Amman of Damascus, als springplank naar het westen. De realiteit is dat vooral Amman voor veel Iraakse christenen een permanente verblijfplaats is geworden, vaak in erbarmelijke omstandigheden. Anderen trekken naar het noorden van Irak, naar de strook land ten noord-oosten van Mosul, waar zich een aantal min of meer homogeen christelijke dorpen bevindt - het gebied dat sommigen als de toekomstige

Atrā beschouwen - of naar de regio die onder het gezag staat van de Koerdische Regionale Regering en welke traditioneel ook een vestigingsgebied van de christenen is, die evenwel om economische redenen zich de laatste jaren (vanaf 1945) in toenemende mate in Bagdad of Basra geïnstalleerd hebben. Dit stelt de vraag of Noord-Irak een *safe haven* (veilige haven) kan zijn voor de christenen én naar het samenleven van de Koerden en christenen in het algemeen.

Koerdistan

Zoals boven reeds gesteld, sinds de oprichting van een autonome regio Koerdistan in 1991 heeft vooral de *Zow^cā* een belangrijke rol gespeeld in het verkrijgen van een aantal culturele en politieke rechten voor de christenen. In het Koerdische parlement van 105 leden, gekozen in 1992, verkregen de christenen niet minder dan 5 zetels (waarvan vier voor *Zow^cā*), een groter aantal dan men numeriek (50.000 christenen) mocht verwachten. Vooral het feit dat de overige 100 zetels gelijk verdeeld waren tussen de PUK van Talabani en de KDP van Barzani, de twee rivaliserende Koerdische leiders, bewerkte dat de christenen hun politieke invloed konden laten gelden. Bij de verkiezingen van 30 januari 2005 zijn niet minder dan vier christelijke partijen opgekomen. Samen hebben ze vijf zetels in de wacht gesleept (op een totaal van 111 parlementsleden). De nieuw geïnstalleerde regionale regering telt zelfs drie christelijke ministers, die evenwel Koerdische partijen vertegenwoordigen of christelijke partijen die nauw met de

Koerdische regering samenwerken. De ADM heeft nog twee leden in het nieuwe parlement, waar ze zich kritisch opstellen ten aanzien van samenwerking met de Koerdische overheid.

Men moet erkennen dat de huidige christelijke politici al veel gerealiseerd hebben voor hun christenen op het gebied van onderwijs, huisvesting en infrastructuur. Ze proberen ook een oplossing te vinden voor de talrijke conflicten tussen Koerden en christenen over grondeigendom. Gedeeltelijk gaat het hier om oudere, nog onopgeloste ruzies tussen (vaak zelf gedeporteerde of ontheemde) Koerden die christelijke dorpen geconfisqueerd hebben; de recente christelijke emigratie naar Koerdistan heeft

buiten de Koerdische regio valt en onder sunnitisch bestuur resorteert. Op deze manier wordt de discussie over een christelijke *Atrā* tevens een discussie over de uitbreiding van de Koerdische regio, en wel in de richting van de oliestad Kirkuk, en bestaat het gevaar dat christenen een speelfal worden van bepaalde politieke aspiraties van Koerdische leiders.

Tegenstemmen

Niet alle christenen zijn daarom gecharmeerd van samenwerking met de Koerdische autoriteiten en, onder verwijzing naar een gebrek aan harmonie gedurende eeuwen van 'samenleving', twijfelt men aan de oprechtheid van hun bedoelingen. Men wijst ook op de incidenten tijdens de ver-

daging de idee van een zelfstandige *Atrā* (eventueel, en realistisch gezien, waarschijnlijk in samenwerking met andere minoriteiten, zoals de Turkmene) te laten goedkeuren door een nationaal parlement.

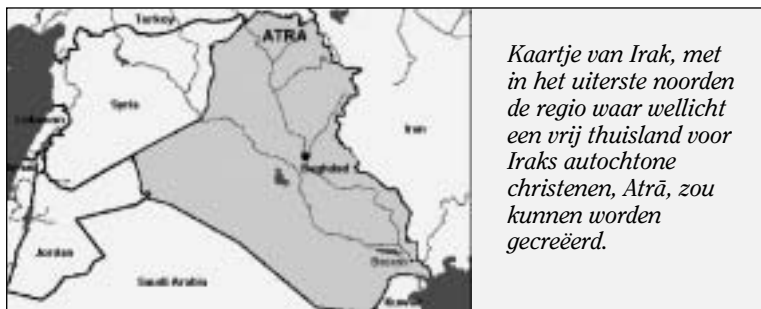
De aanslagen van de afgelopen jaren maken de verzuchtingen naar een eigen thuisland begrijpelijk: een gebied waar je in vrijheid jezelf kan zijn. In afwachting daarvan is de Koerdische optie een alternatief. Waarnemers uit kerkelijke kringen wijzen echter op de keerzijde: het gevaar van gettovorming. Christenen vindt men in alle regio's van Irak en alle lagen van de samenleving. Het oprichten van een eigen, autonoom gebied houdt het risico in dat christenen in andere delen van Irak niet meer welkom zouden zijn en gedwongen zouden zijn te leven in een regio die maar beperkte economische mogelijkheden zou hebben.

De discussie is nog niet gesloten. De christenen van Irak verdienen van hun westerse geloofsgenoten steun bij hun pogingen een christelijke presentie in hun land - hun thuisland - niet op te geven. Zonder daarbij de duizenden vluchtelingen te vergeten in Damascus of in Amman

Herman Teule

Herman Teule is directeur van het Instituut voor Oosters Christendom (Radboud-Universiteit, Nijmegen) en auteur van een werk over de christenen van Irak, Les Assyro-chaldéens¹.

¹ *Les Assyro-chaldéens* verschijnt voorjaar 2007 in de serie *Fils d'Abraham* (Brepols, Turnhout).

Kaartje van Irak, met in het uiterste noorden de regio waar wellicht een vrij thuisland voor Iraks autochtone christenen, Atrā, zou kunnen worden gecreëerd.

nieuwe ruzies doen ontstaan. Wat betreft hun houding ten aanzien van een christelijke *Atrā* menen deze politici dat deze het best onderdeel zou zijn van de Koerdische regio. Ze verwachten dat de erkenning van de mogelijkheid hiervan in de nieuwe Koerdische constitutie (die nu besproken wordt) geen probleem zal opleveren. Een dergelijke theoretische erkenning lost evenwel niet het probleem op dat het gebied dat naar de mening van de meeste observatoren het eigenlijke thuisland vormt, momenteel

kiezingen van januari 2005, toen talrijke christenen van een aantal dorpen in de "Atrā-regio" niet hebben kunnen stemmen door manoeuvres van Koerdische politici. Een christelijke autonome regio zou in de optiek van deze critici eerder een plaats moeten hebben binnen de federale staatsstructuur. Het is een stem die vooral verdedigd wordt - ook op de internationale politieke scène - door een aantal leden van de ADM en *al-Rafīdayn*, die op federaal niveau politiek actief zijn. Voor deze politici is het een uit-

PAULINE SCHROOYEN

Solovjov

Pionier van een christelijke politiek in Rusland

Vladimir Solovjov staat vooral bekend als filosoof en als pionier in de toenadering tussen de Kerk van Oost en West. Minder bekend is zijn rol in het publieke debat in Rusland einde 19e eeuw. Pauline Schrooyen (Boxtel, 1973) schreef daarover een proefschrift dat zij op 2 november 2006 met succes aan de Radboud Universiteit verdedigde. Josephien van Kessel en Geert van Dartel spraken met haar kort voor haar vertrek naar de Verenigde Staten waar zij haar onderzoekswerk hoopt voort te zetten.

Hoe bent u gekomen tot een onderzoek naar Solovjov's rol in het publieke debat?

“Mijn keuze voor publicistiek is zeker een persoonlijke. Dat vind ik leuk en spannend; in artikelen zijn de onderwerpen afgebakend. In Solovjov's artikelen die ik on-

derzoek, staan vijf thema's centraal die elk in een apart hoofdstuk door mij behandeld worden. Het eerste thema is de **tijd waarin Solovjov leefde**. Deze probeer ik te benaderen via de theorieën van Niklas Luhmann over de modernisering van de samenle-

De voorzijde van P. Schrooyen's dissertatie heeft een afbeelding van Solovjov op een spotprent uit de jaren '80 van de 19e eeuw. (Foto: Pokrof)

ving en van Jürgen Habermas over de ontwikkeling van een publieke sfeer. Beide pas ik toe op de periode eind 19e eeuw in Rusland. Belangrijke publieke thema's in die tijd waren Ruslands toekomstige ontwikkeling na de verpletterende nederlaag tegen de Turken in de Krimoorlog (1854-1856) en het daarmee gepaard gaande besef van de noodzaak van modernisering op het gebied van economie, onderwijs, rechtspraak en defensie. Solovjov was heel actief in het publieke debat. Ik probeer aan te tonen dat de bron voor zijn maatschappijkritiek zijn begrip van christelijke politiek is.

Een tweede thema is **Solovjov's positie in de samenleving**. In zijn publicistiek treedt hij op als profeet en 'heliotroop'¹. Hierbij betrek ik het doorgaande debat over de rol van de Russische *intelligentsia* in de samenleving. Het derde hoofdstuk gaat in op Solovjov's begrip van **christelijke politiek als grondhouding**. Dit behandel ik aangaande twee centrale debatten: over nationalisme en over kerkhereniging. Hierover bestaat veel materiaal. Over het 'nationale vraagstuk' heeft Solovjov negen jaar lang geschreven in diverse kranten en periodieken. Er bestonden twee duidelijk afgebakende groepen, de 'Westerlingen' en de Slavo-

¹ **heliotroop**: (*landmeetkunde*) meetpunt waarbij gebruik gemaakt wordt van de zon; (*botanica*) bloem of plant die zich naar de zon richt (bv. zonnebloem). Solovjov publiceerde o.m. een gedicht onder het pseudoniem Heliotrop.

fielen. Solovjov weigert echter een definitieve indeling in een van deze groepen.

Het vierde thema betreft het vraagstuk van de **kerkhereniging in relatie tot het nationale vraagstuk**, en het vijfde thema handelt over **Solovjov's verhouding tot de Slavofielen.**"

Wat betekenen zijn bijdragen aan het publieke debat voor het beeld van de persoon Vladimir Solovjov?

"In die tijd groeide het aantal publicatie-organen snel. Solovjov was niet alleen Ruslands eerste grote filosoof en theoloog, maar zeker ook een felle en scherpe publicist en maatschappijcriticus. Het hardnekkige, zweverige beeld van Solovjov - dat ook op de kaft van mijn proefschrift staat - wil ik graag corrigeren. Hij leverde hele concrete kritiek op de positie van kerk en staat en op het lage opleidingsniveau van de Russische geestelijkheid. Maar ook op het nationalisme, isolationisme en protectionisme van Rusland ten opzichte van Europa richtte zich zijn kritiek. Solovjov publiceerde in zeer uiteenlopende tijdschriften. Hij deed dat bewust, omdat hij niet bij één kamp wilde horen. Hij probeerde verbindingen tot stand te brengen tussen verschillende stromingen. Ik heb een bijlage gemaakt met alle tijdschriften en kranten waarin Solovjov publiceerde. *Vestnik Evropy* (de Bode van Europa), het meer liberale tijdschrift, had op een gegeven moment een grote oplage, maar ook het Slavofiele Rus' verscheen met een oplage van enkele duizenden. Kranten verschenen met

oplagen van 60.000."

Wat waren de belangrijkste inspiratiebronnen van Solovjov?

"Dat is moeilijk te zeggen. In Rusland had hij niet echt een voorganger of inspiratiebron. Hij verwijst zelf ook nauwelijks naar zijn bronnen in zijn artikelen - het is geen westerse, wetenschappelijke publicistiek. Er waren wel verwante geesten zoals de Kroatische bisschop Strossmayer. Als Russische intellectueel is Solovjov juist a-typisch met zijn oproep tot christelijke 'zelfverloochening' en zijn waardering voor Peter de Grote's grote daden als daden van christelijke zelfverloochening. In zijn tijd begreep niemand Peter de Grote op die manier. Zo prijst hij ook het inzicht in de eigen incompetentie van Kiev Rus' dat de Noormannen uitnodigde om orde op zaken te stellen. Centraal in de visie van Solovjov staat het besef van de noodzaak dat Rusland zich opent naar het Westen. Rusland moet zelfkritisch zijn, solidair met andere Slavische volkeren, ook met de katholieke Polen. Solovjov wil de horizon van de Orthodoxe Kerk verbreden door de katholieke maatschappelijke betrokkenheid ten voorbeeld te stellen. Hij bekritiseerde de Russische Orthodoxe Kerk vanwege haar nationalisme dat elke dialoog met andere kerken onmogelijk maakte, maar ook het panslavisme van de Slavofielen dat de katholieke Polen en Kroaten uitsloot of hun speciale positie niet ter discussie stelde.

Solovjov presenteerde ook zijn eigen alternatieve maatschappelijke visie. Hij streefde naar een

christelijke staat waarin regering, kerk en samenleving elk hun eigen rol hebben, maar niet los van elkaar staan. De regering moet voorwaarden scheppen, opdat kerk en samenleving kunnen functioneren. De kerk moet inspireren en de weg wijzen. De samenleving komt de rol van de profetische kritiek toe. Net als de liberalen pleit hij voor een open dialoog en het opheffen van de censuur van staat en kerk. Centraal in het mensbeeld van Solovjov staat de vervolmaking van de individuele mens in verbondenheid met God. De mens kan zelf veranderingen teweeg brengen, zonder zich los te maken of af te keren van God.

Solovjov's positie in de Russische maatschappij van zijn tijd was die van een politiek conservatief met christelijke en sociale idealen. Solovjov was een monarchist en zeker geen democraat: algemeen kiesrecht was in zijn tijd nog geen *issue* in Rusland. Hij was zeker voor liberale vrijheden zoals vrijheid van geweten en vrijheid van mening. Ook vond hij dat de kerk een taak heeft in de opbouw van de samenleving (gezondheidszorg en onderwijs). Met zijn bijdragen aan het publieke debat wil hij de intelligentsia in beweging brengen: hij richt zich tot de gemeenschap van geleerden en niet direct tot 'het volk'."

Hoe zou u de invloed van Solovjov op de langere termijn omschrijven. Of behoort hij werkelijk tot het verleden?

"De concepten van het algemeen welzijn en de zelfverloochening die Solovjov in het publieke debat invoerde, zijn wel degelijk

actueel in Rusland. Ook zijn idee van de aparte status van de samenleving (in de zin van *civil society*) en van de maatschappelijke betrokkenheid van de kerk zijn heden ten dage belangrijk. Solovjov schrijft heel toegankelijk en zijn geschriften worden momenteel herdrukt en gelezen. Men is bezig met de wetenschappelijke uitgave van zijn verzamelde werk in twintig delen. Zijn populairste werken werden in 1988 en 1989 al uitgegeven. Je kunt dus zeggen dat Solovjov nog steeds een boodschap heeft voor Rusland. Ook in Poetin's tijd zijn de principes van de vrijheid van meningsuiting en Ruslands aansluiting bij de 'moderniteit' nog steeds belangrijke thema's. En ook het nationalisme blijft een kenmerk van Poetin's Rusland, waar weer pionierskampen worden opgericht die een nieuw vaderlands patriottisme moeten kweken bij de Russische jeugd. Solovjov's punten, zoals openheid en de mogelijkheid van kritiek, zijn nog steeds niet vanzelfsprekend in Rusland."

Het vierde hoofdstuk in uw proefschrift gaat over Solovjov's ideeën over kerkhereniging. Hoe beoordeelde hij het vraagstuk van de kerkscheiding en welke weg naar het herstel van de eenheid zag hij?

"Solovjov signaleert dat kerkhereniging alleen mogelijk is vanuit een authentieke wil van de gelovigen om naar elkaar te luisteren. In alle andere gevallen blijft kerkhereniging een uiterlijke hereniging en geen bezielde unie. Het gaat Solovjov in eerste instantie niet om leerstellige controverses, zoals het *filioque*

en de onfeilbaarheid van de paus. Hij hoopt op een kennismaking tussen de gelovigen van Oost en West en dat beiden in dat contact hun vooroordelen laten varen. Hij ziet zoveel overeenkomst en verwantschap dat hij onderstreept dat er vanuit de gelovigen gezien helemaal geen kerkschisma heeft plaatsgevonden: het is een louter externe scheiding.

Solovjov heeft overigens wel een mening over de onfeilbaarheid van de paus. Volgens de Orthodoxe Kerk leidt deze onfeilbaarheid tot willekeur in de kerkelijke dogma's. Solovjov weerlegt dit met het argument dat het primaatschap in de structuur van de Katholieke Kerk zo gebonden is dat de willekeur betuigd wordt. Daartegenover wijst hij op de onduidelijke autoriteitsstructuur van de Orthodoxe Kerk die heeft geleid tot stilstand. Kenmerkend voor de Orthodoxe Kerk is volgens Solovjov onderdanigheid en trouw aan de traditie. De Katholieke Kerk daarentegen heeft veel bijgedragen aan de ontwikkeling en de vrijheid van de mens. De universele christelijke kerk zou een synthese tussen beide tradities moeten zijn."

Wat is de betekenis van Solovjov voor het Westen?

"Ik denk dat zijn begrip 'Godmensdom' uniek is. Latere twintigste-eeuwse theologen nemen het wel op - vooral als Godmens - maar het staat bij hen niet zo centraal. 'Godmensdom' wijst op de potentie van de mens om zich met God te vervolmaken. Dat hele concept werkt door in zijn maatschappijkritiek. Het is ontleend aan de Bijbel, maar speelt

een belangrijke rol in Solovjov's Al-eenheidsfilosofie, zijn visie dat wetenschap, gevoel en geloof met elkaar verbonden moeten worden. Westerse filosofen kunnen over het algemeen weinig met religie of geloof. Ook voor mij was dit thema nieuw. Maar tegen de achtergrond van het hedendaagse gesecculariseerde publieke debat heb ik wel sympathie voor mensen die de betekenis van de godsdienst voor mens en samenleving duidelijk kunnen maken. Vanuit mijn studie van Solovjov wil ik nu een aantal artikelen in het Nederlands gaan schrijven over christelijke politiek binnen de Nederlandse context. Ik wil Solovjov als het ware actualiseren en de overeenkomsten zoeken met westerse christelijke denkers, publicisten en politici. Solovjov's bijdrage zie ik in zijn principiële openheid en solidariteit naar alle gezindten en in zijn oprechte intentie contact te zoeken, echt kennis van elkaar te nemen, te delen wat we kunnen delen."

Josephien van Kessel
Geert van Dartel

* Pauline Schrooyen, *Vladimir Solov'ev in the Rising Public Sphere, A Reconstruction and Analysis of the Concept of Christian Politics in the Publitsistika of Vladimir Solov'ev*, ISBN 90-9021080-6.

Pokrofllezers kunnen het proefschrift bestellen door overmaking van € 15 (normaal € 20) op rekeningnummer 6178221 t.n.v. P.W. Schrooyen, Bostel o.v.v. vermelding van hun adres. Het boek wordt dan zo spoedig mogelijk toegestuurd.

Michaël en Gabriël op wacht met zwaard en lans aan de ingang van het kerkgebouw. Fresco in de kerk 'Maria van de krokodril' op het schiereiland Zeghie in het Tanameer, Ethiopië. (Foto: L. Heiser, Äthiopien erhebe seine Hände zu Gott. Die Äthiopische Kirche in ihren Bildern und Gebeten, St. Ottilien 2000. Vanuit de Duitse teksten in dit boek zijn ook de vertalingen van de Ethiopische gebeden in deze meditatieve bijdrage gemaakt.)

De engelen van het Tanameer

Gods wakers en wachters in Ethiopië

Het Ethiopisch christendom heeft een grote liefde voor de engelen, wat velen van ons wellicht vreemd overkomt. Maar ook bij ons kunnen de engelen alweer enkele tientallen jaren op fascinatie rekenen. In Ethiopische kerkgebouwen figureren de engelen als trouwe wachters, zoals op het fresco op een van de eilandjes in het Tanameer in Ethiopië. Ook worden engelen op perkament van geitenleer (zie cover) door verkopers op de aanlegsteigers van de eilandjes aangeboden aan bezoekers die de eeuwenoude kloosters aldaar aandoen.

De engelvererende traditie van de Ethiopische kerk plaatst de hemelse wezens (overigens vaak afgebeeld met het zwaard, zie hiernaast en op de voorzijde van Pokrof) in het juiste perspectief: ze vertegenwoordigen, 'bemiddelen' of - zo men wil - symboliseren Gods bescherming en grote barmhartigheid. Het is diezelfde goddelijke barmhartigheid die de engel, op last van God met een vlammend zwaard de ingang tot het paradijs versperrend (Gen 3, 24), dit zwaard uit handen neemt.

De wachter van lichaam en ziel

Heer van de lichten, Heer van de machten, Heer van de aartsengelen,

Verheven in de hemel, geprezen uit de mond van ieder schepsel,

Kenner van 's mensen hart, van al wat daar zowel verborgen als openbaar is.

Uw volk buigt het hoofd voor U

En onderwerpt aan U alle hardnekkigheid van ziel en lichaam.

Zegen de mannen, zegen de vrouwen.

Neig uw oor naar hen, luister naar hun smeken.

Bescherm ze met uw rechterhand en help hen in hun benauwenis.

Wees hun een wachter van ziel en lichaam.

Doe groeien bij hen en bij ons het geloof in U en 't heilig ontzag voor U.

Vader van onze Heer en Verlosser Jezus Christus,

Zegen uw dienaren en dienaressen.

Bescherm hun kinderen, help ze en verdedig ze.

Door de moed van uw engelen behoed en versterk hun godsvrucht.

Zorg dat ze de dingen denken die van U zijn.

Verleen hun uw genade, opdat ze dáárin geloven en dát zoeken wat van U is.

Geef hun de geest van eendracht, ver weg van woede en lichtgeraaktheid.

Door uw eniggeboren Zoon,

In wie aan U, samen met Hem én met de heilige Geest,

De roem is en de macht,

Nu en altijd, en tot in eeuwigheid. Amen

Naast het schiereiland Zeghie zijn er ook andere eilandjes met kloosters op het Tanameer. Hier een vergezicht op een haast paradijselijk eilandje. (Foto: L van Leijsen)

Bemiddelaar van goddelijke zegen

Michaël, roemrijke heer van de tienduizendtallen der engelen,
Die op de ramshoorn blaast, wanneer hij op vleugels aan komt snellen.
Engel voor Gods aangezicht, hemelvogel.
Eeuwig sluiten de hemelse legerscharen zich aaneen, onverwijd en altijd.

Moge de dauw van uw zegen op mij neerdalen,
Moge de goddelijke barmhartigheid ook niet weggaan van mijn huis,
De barmhartigheid die wegnam uit uw hand
het vlammend zwaard bij Eden's poort.

[Ethiopische Hymne ter ere van de H. Aartsengel Michaël]

Monniken worden ook wel 'engelen' genoemd. Hier op Zeghie enkele van deze engelen, in overigens zeer aardse gedaante. De lange monnik heeft een gewaad in gele aardkleur.

Dezelfde lange monnik bij onze fresco van Gabriël en Michaël op Zeghie.

(Foto's: links: L. van Leijsen, rechts: Siegmund Ertl)

Roemeens-orthodoxe kerk in het najaar, bij nonnenklooster te Iasi, een van de vele kloosters aan de rand van "de spirituele hoofdstad van Roemenië". (Foto: L. van Leijssen)

Een reis door Roemenië **Een impressie**

Jaap van der Bie, rooms-katholiek priester en werkzaam als moderator van een pastoraal samenwerkingsverband in Leiden e.o., ging tijdens zijn sabbatsperiode najaar 2006 naar Roemenië. Hij wilde in dit land iets ervaren van de religieuze praktijk binnen de verschillende christelijke stromingen en van de oecumenische verhoudingen tussen hen. Hij doet verslag van zijn indrukken.

Boekarest, hoofdstad van Roemenië. 'Parijs van het Oosten' was de bijnaam van de stad vóór de Tweede Wereldoorlog. Na 1948 en zeker tijdens de dictatuur van 'het genie uit de Karpaten', Ceaușescu, is er veel vernietigd en kapot gemaakt. Hele wijken zijn gesloopt om te passen in zijn megalomane project, het 'Suikerpaleis' met aanpalende boulevards en appartementengebouwen. Gelukkig is een aantal wijken van de slopershamer gespaard gebleven en is daar de grandeur van vroeger te herkennen. Ook de UNESCO investeert in projecten van renovatie en wederopbouw. Bovendien weten de Roemenen dat door het lidmaatschap van de EU de subsidiepoten uit Brussel rijkelijk

zullen vloeien. Voor de komende zeven jaar ligt er ruim 35 miljard euro aan steunfondsen klaar voor Roemenië en Bulgarije.

Wat typerend is voor postcommunistische landen, komt hier eveneens treffend naar voren. Het centrum van Boekarest ziet er vitaal en dynamisch uit. Grote winkelketens en bekende merken zijn hier aanwezig. Er is een rijke bovenlaag, maar daarnaast blijft corruptie een groot probleem. De belangrijkste voorwaarde van de EU is om hier structureel iets aan te doen.

Religie

De godsdienstige situatie in Boekarest is kenmerkend voor het hele land. De Orthodoxe Kerk is dominant aanwezig, ook in het

politieke landschap. Ze brengt advies uit over verschillende onderwerpen en mengt zich in debatten. Naar schatting voelt 80 % van de bevolking zich verwant met de Orthodoxie. Ik bezocht in Boekarest de Heuvel van het Patriarchaat. Indrukwekkend, ook architectonisch, hoe op een 'eigen' territorium de macht van de Orthodoxe Kerk is samengeballd. Ongeveer 7 % van de bevolking is rooms-katholiek. Alleen in Transylvanië is de protestantse stroming invloedrijker, vanwege de Hongaarse minderheid. In de praktijk, zo werd mij duidelijk, is er een vreedzame coëxistentie tussen de 'Romeinse Catholica' en de Orthodoxen, onderling respect en op het persoonlijke terrein goede contacten tussen ambtsdragers. Daar houdt het ook mee op. Gezien de getalsverhoudingen hebben de katholieken geen enkel belang bij contro-verses of conflicten.

Impressies: Boekarest-Noord

De eerste week logeerde ik in een rooms-katholieke parochie in Boekarest-Noord. Dat is een verre buitenwijk, ongeveer drie kwartier van het centrum met bus en metro, en een van de armste gedeelten van de stad. Roemenië is economisch *booming*, maar dat geldt niet voor iedereen.

Er is een grote kloof tussen rijk en arm. In wijk 3, waar ik logeerde, is dat te zien aan de vervallen betonnen woondozen, de gaten in

doorgaande wegen, de niet geasfalteerde straten en het openbaar vervoer: overjarige trolleybussen die vanwege de files in de spits tenauwernood vooruitkomen.

De parochie is zeer diaconaal ingesteld en een open huis voor iedereen. Het gemeenschapsgevoel is sterk aanwezig. Bij de avondmaaltijd is iedereen welkom, niemand wordt buitengesloten.

Voor de vele vrijwilligers is de pastorie een tweede thuis. Alles is goed georganiseerd. Mevrouw Celina is er de motor en manager van, en pastoor Martin Cabalas de beminnelijke geestelijke vader.

Op de eerste dag maakte ik een wandeling door deze desolate wijk en toen ik terugkwam bij de pastorie, stonden daar twee vrachtwagens met een Nederlands kenteken. Het betrof een groep uit Amstelveen die al sinds jaar en dag hulpgoederen inzamelt voor Roemenië en die distribueert via deze parochie.

Men is ook betrokken bij 'Casa Max', het eerste bejaarden- en verzorgingstehuis van Boekarest. In dit land zijn er geen voorzieningen voor bejaarden. De dramatisch verslechterde leefsituatie van grote groepen ouderen is een van de grootste sociale problemen. Staatspensioentjes die zijn opgebouwd in het communistische tijdperk, zijn in de huidige geldeconomie nauwelijks meer iets waard. Velen worden hierdoor dak- en thuisloos. Dankzij Nederlandse steun, ondermeer van de ouderenomroep Max, is dit project van de grond gekomen. Vandaar dat men vanuit Nederland tevens rollators distribueert, een volstrekt onbekend verschijnsel in *booming* Roemenië.

Verder blijft de problematiek van de straatkinderen actueel. Zo maakte ik kennis met vier religieuzen van Moeder Teresa, die zorg dragen voor 24 straatkinderen!

Cluj

Van Boekarest reisde ik naar Cluj, het multiculturele centrum van Transylvanië. Hier zijn duidelijk Duitse, maar in het bijzonder Hongaarse invloeden aanwezig. Er is zowel een Hongaars als een Roemeens theatergebouw. De universiteit biedt opleidingen in het Roemeens, Hongaars en Duits. Opvallend is dat in het centrum de rooms-katholieke Matthiaskerk staat. De eucharistievieringen worden er uitsluitend in de Hongaarse taal gehouden.

De stad is in de afgelopen jaren verscheurd geraakt door de verkiezing van de Roemeense ultranationalist Gheorghe Funar tot burgemeester, die inspeelde op anti-Hongaarse sentimenten. Als reiziger merk je dat vooral aan de prominente aanwezigheid van de Roemeense vlag op bankjes en telefoonpalen.

Ik logeerde op het Grieks-katholieke seminarie, een van de vier theologische faculteiten in de stad. Er is ook een protestantse, een rooms-katholieke en een Orthodoxe. De Grieks-katholieken stellen eigenlijk alleen in Transylvanië iets voor. Er zijn ongeveer 40 priesterstudenten, maar dat is eigenlijk te veel voor het aantal parochies dat moet worden bediend. Het probleem waar deze kerk voor staat, is enorm. Zij kennen hun eigen ritus, maar zijn verenigd met Rome. Van 1948 tot de val van de

communistische dictatuur in 1989 was hun Grieks-katholieke Kerk verboden en moest men zich gedwongen verenigen met de Orthodoxen. Alle bezittingen, dus ook kerkgebouwen, kwamen in Orthodoxe handen. Na de val van het communisme kregen de Grieks-katholieken hun vrijheid terug, maar over de teruggave van hun kerkgebouwen wordt nog steeds strijd gevoerd met de Orthodoxe Kerken. Sommige kerken breekt men liever af dan ze terug te geven aan de Grieks-katholieken, vertelde decaan Dan Ruscu mij. Bovendien is er sprake geweest van gewelddadigheden tussen beide partijen.

Ondanks de toevloed van priesterstudenten staat de Grieks-katholieke Kerk er niet rooskleurig voor. Dat is te merken aan de gebouwen van de faculteit en het seminarie, en aan de kathedraal. Bouwvallig, verveloos. Het kantoor van de decaan is zowel vergaderzaal voor de staf als computercentrum.

Iași

Iași is de hoofdstad van Roemeens Moldavië, in het Oosten, grenzend aan de Oekraïne en de zelfstandige Republiek Moldavië. Het is de oudste universiteitsstad van het land en na Boekarest ook de grootste.

Je zou Iași misschien ook wel de spirituele hoofdstad van Roemenië kunnen noemen. Dat geldt eigenlijk voor de hele provincie. Er zijn in het land nergens zoveel kloosters te vinden als in Moldavië.

Op economisch gebied echter hinkt men, zelfs gemeten naar Roemeense maatstaven, erg achterop. De stad zelf is danig onder handen genomen door de commu-

nistische architectuur. Onafzienbare rijen blokkendozen. Gelukkig zijn er enkele uitzonderingen, zoals het Cultuurpaleis dat een rijke archeologische verzameling kent, de kerk van de Drie Hiërarchen (Trei Ierarhi) en de Orthodoxe kathedraal. Naast deze kathedraal staat de katholieke kathedraal, een zeer modern gebouw, dat door de ruimte, de lichtinvallen en de versieringen heel spectaculair is. Onder de deskundige leiding van de theologe Iuliana Gavril bezocht ik verschillende kloosters en kerken en de botanische tuin van de stad.

Hoogtepunt van mijn verblijf in Iași was het hoogfeest van de H. Paraskeve, al eerder in dit tijdschrift beschreven (*Pokrof 2002/4*). Paraskeve is de patrones van Moldavië. Een enorm spektakel. Het feest vond plaats op zaterdag, en vanaf vrijdag tot en met zondag werd het centrum van de stad overspoeld door pelgrims; volgens de Roemeense media zijn er naar schatting ongeveer een miljoen mensen dat weekend geweest.

Het stadscentrum was grotendeels afgezet voor verkeer. Opvallend hoeveel Roma's aanwezig waren, de grote groep zigeuners die als paria's wordt beschouwd en eigenlijk geen deel heeft aan de samenleving.

Samen met een Anglicaanse geestelijke was ik een van de genodigden. Zo mochten wij, onder politiebegeleiding, langs de relieken van de heilige lopen. Tijdens de eucharistieviering op zaterdagochtend raakte ik, evenals elders, onder de indruk van de rijkdom van deze liturgie, maar ook van de vroomheid en de eerbied die gelovigen hebben voor en in

hun kerk.

Opmerkelijk was dat tijdens deze plechtige viering, waar alle bisschoppen uit Roemenië concelebreerden met metropoliet Daniel van Iași, zoveel autoriteiten van de burgerlijke overheid aanwezig waren: de president en verschillende ministers en parlementsliden. Volgens een monnik van het patriarchaat had dit te maken met 'election time'. Kritische buitenstaanders noemen dit echter kenmerkend voor de verwevenheid tussen kerk en staat!

Plaats in de samenleving

De Orthodoxe Kerk is autocefaal en heeft sterk nationalistische trekken. Dat doet zich overigens ook voor in andere landen van het voormalige Oostblok. Tijdens de communistische periode werden deze kerken gedooft en mochten zij zich enkel binnen de kerkmuren uiten. Het geloof was een privé-aangelegenheid. Na het herstel van de democratie ontstond er een vacuüm waarin sterk behoefte was een nieuwe (nationalistische) ideologie. Dat is ten dele door de Orthodoxie ingevuld, waarbij (ultra)nationalisten graag op dat kompas meevoeren. Daardoor is er ook opnieuw (zij het niet geheel identiek aan de situatie vóór WO II) een sterke verwevenheid ontstaan met de burgerlijke overheid. In haar uitingsvorm is de kerk zeer sacramenteel gericht. Bij de bevolking is er een grote hang naar 'volksreligiositeit', kenmerkend voor een religieuze cultuur waarin geloofsbeleving centraal staat en niet zozeer geloofskennis.

De Rooms-katholieke Kerk van Roemenië speelt door haar

bescheiden omvang geen rol van importantie. Het feit dat zij tot een wereldkerk behoort, geeft haar echter wel speelruimte om zelf beleid te ontwikkelen op terreinen die de Orthodoxie verwaarloost, met name op diaconaal gebied.

De controverse tussen de Grieks-katholieken en de Orthodoxen is vooral voor de eersten een probleem. Omdat zij, behalve in Transylvanië, verder nauwelijks een voet aan de grond hebben gekregen is deze kerk, getalsmatig, te verwaarlozen. Bovendien hecht het Vaticaan aan goede betrekkingen met de Orthodoxie, en dan zou het opkomen voor de Grieks-Katholieken eerder een negatieve invloed hebben.

Deze reis was voor mij bijzonder, omdat ik ervaring heb kunnen opdoen met de religieuze praktijken in Roemenië. Het dieper doorgronden van de Byzantijnse liturgie en van de sacramentele beleving hebben mij verrijkt. Ik heb echter vraagtekens bij het te veel negeren door kerk en samenleving van de sociale problematiek, die vaak zeer schrijnend is. Tot nu toe is dit voornamelijk een zaak van particulier initiatief geweest, voornamelijk uit West-Europa. De kerken van het Westen en het Oosten zouden, in oecumenisch verband, hier veel meer een rol in moeten spelen. Juist de Orthodoxe Kerk zou, door haar invloed op de overheid, de diaconale inzet als prioriteit moeten beschouwen en een meer kritische distantie kunnen tonen ten opzichte van diezelfde overheid.

Jaap van der Bie

**AARTSBISSCHOP
CHRISTODOULOS
VAN GRIEKENLAND
BEZOECT PAUS**

Van 13 tot 16 december bracht aartsbisschop Christodoulos van Athene een bezoek aan paus Benedictus XVI en de kerk van Rome. Het was de eerste keer dat de primate van de (Orthodoxe) Kerk van Griekenland de huidige paus officieel bezocht, hoewel hij eerder in Rome was voor de begrafenis van Johannes Paulus II in april 2005. De Kerk van Griekenland is autocefaal, d.w.z. geniet zelfstandigheid binnen de wereldwijde gemeenschap van Orthodoxe Kerken.

De paus overhandigde de aartsbisschop van Athene gedurende zijn bezoek een bijzonder geschenk: een gedeelte van de ketting waarmee Paulus volgens de traditie was vastgeketend. Op 14 december ondertekende zowel de paus als de aartsbisschop een verklaring waarin zij de christenen oproepen tot verdraagzaamheid, interreligieuze dialoog en politiek verzet tegen abortus en euthanasie. Zij drongen tevens aan op grotere ondersteuning van arme landen en benadrukten dat religies een speciale rol spelen in het bewaren en de groei van de wereldvrede. Beiden hebben aangegeven er alles aan te willen doen "de volledige ge-

meenschap tussen katholieken en Orthodoxen" dichterbij te brengen. Ook zullen ze de samenwerking op charitatief vlak bevorderen. *(Bron: katholieknederland.nl e.a.)*

**PRIESTER IN DE
OERAL
VERMOORD OM
21 ICONEN**

In een dorpje in de Oeral is tijdens het Russisch kerstfeest dorpspriester Oleg Stupitsjkin beroofd van 21 iconen en daarna vermoord. De verdachten hadden de priester om een onderhoud gevraagd, zijn vrouw trof hem een uur later dood aan in een brandende kerk, nadat mensen door de brand waren gealarmeerd. Een gedeelte van de iconen werd bij de verdachten aangetroffen, een ander deel was verstoep op het kerkhof.

Vorige maand werden ook al een andere priester, zijn vrouw en zijn drie kinderen vermoord aangetroffen. Die moorden zijn tot nu toe niet opgelost. Vermoed wordt dat ook deze overvallers iconen wilden stelen. De Russisch-orthodoxe Kerk ziet in deze moorden een bewijs dat het land "moreel ziek" is. De Russische media hebben naar aanleiding van de moorden veel aandacht geschonken aan de dramatische stand van het platteland,

waar veel werkloosheid heerst, ontvolking en alcoholisme. Er woont slechts een kwart van de Russische bevolking, maar de helft van de werklozen. *(Bron: De Volkskrant, ENI)*

**RATZINGER IN HET
RUSSISCH**

Onlangs verscheen *Einführung in das Christentum*, een van de belangrijkste boeken van Joseph Ratzinger, de huidige paus, in het Russisch. Metropoliet Kirill van Smolensk en Kaliningrad, de tweede man van de Russisch-orthodoxe Kerk schreef het voorwoord bij de vertaling. Het boek (in het Nederlands uitgegeven onder de titel 'Kern van ons geloof') schreef Ratzinger toen hij nog professor was aan de Universiteit van Tübingen. Het feit dat de metropoliet het voorwoord geschreven heeft, wordt gezien als een stap in de goede richting op weg naar wederzijds begrip tussen de Rooms-katholieke en de Russisch-orthodoxe Kerk.

**VERZOENING TWEE
ORTHODOXE
KERKEN**

Op 17 mei wordt in Moskou een officieel document ondertekend door de Russisch-orthodoxe Kerk van Moskou (in de persoon van patriarch Aleksej II,) en de Russisch-

orthodoxe Kerk in Balingschap (in de persoon van metropoliet Laurus), waarin beide kerkgemeenschappen zich met elkaar verzoenen. Beide kerken behouden hun bisschoppen; priesters kunnen voortaan in beide kerken voorgaan. Ook zullen de kerkgemeenschappen gaan samenwerken op het vlak van het onderwijs. De breuk gaat terug op de jaren twintig van de vorige eeuw, toen in het kielzog van de communistische Oktoberrevolutie van 1917 de Orthodoxe kerk in Rusland zelf en een belangrijk deel van de Russische emigratie gescheiden wegen gingen wegens (kerk)politieke onenigheid. *(Bron: kerknet.be)*

**BESCHULDIGING
PROSELITISME
DUURT VOORT**

Nadat aartspriester Vsevolod Chapin namens het patriarchaat Moskou de hoop had uitgesproken dat het pausbezoek aan Turkije de dialoog tussen katholieken en Orthodoxen zou bevorderen, herhaalde patriarch Aleksej II van Moskou de oude beschuldigingen van proselitisme en zielteswinnerij aan het adres van de Rooms-katholieke Kerk. Patriarch Aleksej is volgens prof.dr. W. van den Bercken de hoofdverantwoordelijke voor het uit-

blijven van de eenheid tussen de Orthodoxe Kerken en de Rooms-katholieke Kerk. De indruk heerst dat de patriarch blijft vasthouden aan een oude, achterhaalde nationalistische houding, die weinig ruimte laat voor vooruitgang op het vlak van de oecumene. Metropoliet Kirill van Smolensk en Kalingrad, die gezien wordt als kandidaat-opvolger van de patriarch, liet zich onlangs nog positief uit over de toenadering tot de Katholieke Kerk en benadrukte de noodzaak om in het Europa van vandaag de dag met één stem te spreken.

KERK VAN IJS IN SIBIU

Een Roemeen van Duitse afkomst, Arnold Klingeis, wil een kerk van ijs bouwen op een berg bij de stad Sibiu in Roemenië. Deze stad is in 2007 Europese culturele hoofdstad en van 4 tot 9 september vindt er het derde Europese oecumenische assemblee plaats. Het thema van deze bijeenkomst is 'Het licht van Christus schijnt over allen - hoop op vernieuwing en eenheid in Europa'. De kerk zou stand moeten houden tot in de lente. Roemeens-orthodox metropoliet Laurentiu Streza van Transylvanië, zete-

lend in Sibiu, heeft laten weten dat hij Orthodoxen niet zal toestaan te trouwen of te dopen in deze kerk. Orthodoxe kerken worden gebouwd voor honderden dan wel duizenden jaren en zijn niet bedoeld om binnen korte tijd te verdwijnen. De leiding van de katholieken en de protestanten in Roemenië heeft laten weten geen bezwaar te maken tegen een kerk van ijs.

ORTHODOXE KERST

In de nacht van 6 op 7 januari 2007 ging patriarch Aleksej II van Moskou in de kathedraal van

Christus Verlosser voor in de Kerstdienst. In duizenden parochies werd het Russisch-orthodoxe kerstfeest gevierd. Maar ook de Grieks-orthodoxen van Jeruzalem en van Athos, en de Servisch-orthodoxe, Oekraïens-orthodoxe en Georgisch-orthodoxe Kerken herdachten op 7 januari Jezus' geboorte. Ook door bepaalde Oriëntaals-orthodoxen, Oosterse katholieken en een deel van de Russische protestanten werd op die datum Kerstmis gevierd.

(bron: kerknet.be)

LEESGROEP VOORJAAR 2006 KENNISMAKING MET HEDENDAAGSE ORTHODOXIE

Samen lezen van Ignace Peckstadt, Een open venster op de Orthodoxe Kerk, (Averbode 2005, 285 blz, ISBN 9031722170, € 23,50).

Het boek is een recent (2005), Nederlandstalig getuigenis van de Orthodoxie door een Belgisch Orthodox priester. Op een toegankelijke en prettig leesbare manier worden de belangrijkste thema's van de Orthodoxe Kerk behandeld: haar geschiedenis, leer, liturgie, iconen, ethiek en haar plaats in de hedendaagse samenleving et cetera. Via het boek treden we in 'gesprek' met een Orthodox, die heel bewust de stap naar deze kerk heeft gezet en haar tientallen jaren heeft gediend. Een mogelijkheid om op een zo min mogelijk 'specialistische' wijze nader kennis te maken met deze Orthodoxie.

Plaats: Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort 10, te 's-Hertogenbosch

Tijd: donderdag 15 maart, 29 maart, 19 april, 10 mei 2007, steeds 14-16.30 uur.

Cursusbegeleider: Leo van Leijssen.

Kosten: € 17,50 (te voldoen op eerste bijeenkomst)

Katholieke Vereniging voor Oecumene

Aanmelden: Katholieke Vereniging voor Oecumene:

T 073 6136471

E secretaraat@oecumene.nl.

Bisschopswijding van hulpbisschop Athenagoras Peckstadt (2003), zoon van de auteur (Foto: ORTHOBEL.)

*Kerk van de H. Wijsheid (Aya Sofia), de kerk van Byzantium's hoofdstad Constantinopel, waar Nikolaos Cabasilas leefde, studeerde en werkte.
(Foto: L. van Leijssen)*

Nikolaos Kabasilas **Tussen maatschappij en mystiek**

Byzantium tweede helft 14e eeuw: we zien behalve een bestuurlijke lappendeken ook nog een laatste culturele opbloei. De mysticus Nikolaos Kabasilas schrijft zijn beschouwing over de Goddelijke Liturgie. In dit eerste artikel probeert Dolf Bruinsma hem in zijn tijd te plaatsen, maatschappelijk-politiek en levensbeschouwelijk. (In de volgende Pokrof-editie zal een tweede artikel, 'Nikolaos Kabasilas over de Liturgie', verschijnen.)

De Byzantijnse theologie ligt eeuwen achter ons, schijnt ver van ons af te staan en we krijgen er moeilijk vat op. Bestond er iets als een specifiek Byzantijnse theologie, of hebben we alleen de Cappadocische Vaders en wordt het verdere beeld bepaald door mystieke schrijvers, hymnendichters en debatten over enkele dogmatische kwesties die er nu weinig meer toe schijnen te doen? Ook voor de Byzantijnse filosofie schijnt iets dergelijks te gelden. Was er een zelfstandige Byzantijnse filosofie?

Denken in Byzantium

Er waren denkers die van de 'heidense' antieke filosofie niets moesten hebben, en *sowieso* elke wetenschap verdacht vonden. En er was een stroming die de antieke wijsbegeerte tot uitgangspunt nam. Het was hier de taak de mens voor te bereiden op de eenwording met Christus. De ware kennis was zonder God niet te bereiken en de filosofie schonk de levenswijsheid die de mens hielp zich te vervolmaken naar Gods beeld. Wie de wijsheid kent, kent de waarheid, en wie de

waarheid kent, kent God.

De theologie hield verder altijd nauw contact met het overgeleverde Woord en met de liturgie, waarin het Woord een centrale rol speelt. De 14e eeuw kent enige 'mystagogen' (= Gr. inleiders/inwijders in de mysterieën), die zich bezighouden met liturgische symbolen en die de gelovigen in contact brengen met het innerlijk leven.

Van adel

Nog zeer de moeite waard voor ons is in dit verband het werk van Nikolaos Kabasilas, die leefde in de 14e eeuw. Kabasilas werd omstreeks 1320 in Thessaloniki uit adellijke familie geboren. Zijn achternaam nam hij van zijn moeder over, een vrome vrouw. Zijn laatste levensteken is een brief die hij in 1391 aan keizer Manuel II schreef. Men neemt aan dat Nikolaos Kabasilas niet lang nadien is overleden. De idee gedachtig dat de heilige

zonder wetenschap incompleet is, had zijn vader gewild dat Nikolaos studeerde. Hij wilde ook dagelijks op de hoogte worden gehouden van de vorderingen van zijn zoon. Het was de bloeitijd van de palaeologische renaissance, de opleving van de Byzantijnse cultuur onder de keizerlijke dynastie der Palaeologen. Kabasilas studeerde in Thessaloniki en later in Constantinopel theologie, zoals dat in die tijd gebruikelijk was, rechten en zelfs astronomie. Hoewel we Kabasilas vooral kennen als theoloog, staat op zijn naam dan ook profaan werk: politiek-sociale, filosofische, retorische en poëtische beschouwingen, die nog niet allemaal zijn ontsloten. De gebeurtenissen van zijn tijd lieten Kabasilas ook niet onberoerd. We kennen preken van hem op het gebied van sociale ethiek, gericht tegen de woeker en de gangbare belastingpolitiek; tegen de zeloten, een democratische beweging die zich afzette tegen de adel, maar volgens Kabasilas een greep naar de kerkelijke goederen deed, en tegen de scepsis (m.n. de scepticus Sextus Empiricus¹) Vooral bekend en meer dan eens vertaald zijn *Het leven in Christus en de Verklaring van de Goddelijke Liturgie*. We zien Nikolaos Kabasilas betrokken bij enkele politieke gebeurtenissen in die tijd. Er woede een burgeroorlog vanwege de rivaliteit tussen Johannes V Palaiologos (Palaeologus), keizer in rechte, en Johannes VI Kantakouzenos (Cantacuzenus), zijn schoonzoon en mede-keizer. Kabasilas bevond zich hierbij in het

¹Romeins scepticistisch filosoof (2e of 3e eeuw nC).

kamp van de laatstgenoemde. De Palaeoloog was meer westers, Johannes VI Kantakouzenos was meer op het Oosten gericht. Kabasilas was *sakellarios* van de keizer Johannes VI; officieel hield je dan de privé-financiën van de keizer in de gaten, alsmede de staatskas. De ronkende namen die voor de staatsfuncties werden bedacht, doen een muurvast systeem vermoeden, maar in werkelijkheid veranderden de functies voortdurend van inhoud. In de tijd van Kabasilas had een *sakellarios* minder te betekenen.

Vertrouwing van de keizer

In 1347 komt Kantakouzenos aan de macht en in 1348 stuurt hij Kabasilas en Gregorios Palamas, de bisschop van Macedonië, naar Thessaloniki, lange tijd de tweede stad van het Rijk. Thessaloniki was sinds de Vierde Kruistocht (1202-1204) de hoofdstad en het aartsbisdom van een Latijns koninkrijk. Het wilde zich aansluiten bij Kantakouzenos, maar werd sterk beïnvloed door de *zeloten*. Met Palamas moest Kabasilas in Thessaloniki de tijd rijp maken om zich achter de nieuwe keizer te scharen. Hoewel zelf van adel, was Kabasilas een van de weinigen die aan de woede van de zeloten ontsnapten, misschien wel om zijn strijd voor de gerechtigheid. (De brief tegen de woekeraars was een heftig protest geweest, gericht aan keizerin Anna van Savoye, de echtgenote van Andronikos III.) Deze missie mislukte. Pas in 1350 zou Johannes VI Kantakouzenos in Thessaloniki zijn gezag vestigen, en voor die tijd vluchtte Kabasilas via de

Athos terug naar Constantinopel. Thessaloniki zou tenslotte tot anarchie vervallen.

Toen Johannes VI moest aftreden, was dit ook het einde van Kabasilas' politieke carrière. Johannes VI wilde nog wel met hem, de "vertrouwing van de keizer", in een klooster treden, maar door de troebelen met de zeloten kwam daar weinig van terecht. De volgende keizer, Manuel V, dacht dat Kabasilas nog wel nuttig kon zijn in de theologische strijd tegen de Latijnen, maar deze gaf de voorkeur aan meditatie en religieuze geschriften.

Palamas

De naam Palamas is intussen gevallen. We kennen hem in verband met de controverserondom het Thaborlicht. Hij versterkte op de Berg Athos het *hesychasme*, een wellicht door het 'verdere' Oosten beïnvloede manier van bidden, volgens welke men in zichzelf de onmiddellijke eenwording met God kan bereiken. In jezelf ervaar je het ongeschapen licht, zoals dat ervaren werd door de apostelen bij Jezus' Transfiguratie op de berg Thabor. Deze visie riep onder meer protesten op bij de klassiek georiënteerde humanisten, die een meer rationele theologie voorstonden. Drie jaar voordat Johannes VI aan de macht kwam, was deze discussie beslecht ten gunste van Palamas. Deze was aartsbisschop en Kabasilas was zijn reisgenoot geweest naar Thessaloniki. In politiek opzicht waren ze het dus eens, maar dat wil niet zeggen dat dit op theologisch terrein ook zo was. Het hesychasme besteedt meer aandacht aan het goddelijk-

ke wezen, de goddelijk energie, dan aan de Menswording. De persoon van Christus staat dan meer op de achtergrond. Maar voor Kabasilas is het juist Christus die het middelpunt uitmaakt van het geestelijk leven. Hij vond de geschriften van Palamas “onberispelijk”, maar hield zich op een afstand. En voorts: voor hem gold toch óók de wijsheid van deze wereld, en hij hield niet van de anachoreten (kluizenaars, red.).

Leven in Christus

Kabasilas was een mystiek schrijver, maar bijbelser georiënteerd en minder mystiek dan de hesychasten. Meer dan bij die laatste mystieke schrijvers staat bij Kabasilas het leven van Christus centraal. Zijn werk *Het leven in Christus* behandelt het geestelijke genadeleven, dat door de heilige sacramenten wordt gevoed en ons steeds meer met Christus verenigt. Het leven in Christus wordt bereikt door de goddelijke mysteriën van doop, zalving en eucharistie. Christus neemt in de mens woning en verenigt zich met hem. “[W]ie zich met de Heer verenigt, is met Hem één Geest” (I Kor. 6,17).

In de hele liturgie is het leven van Christus de onderstroom en haar opbouw wordt erdoor bepaald. De rite representeert in harmonische orde de verschillende fasen van het leven van Christus. Enige voorbeelden: de *prothèsis* (dienst van de voorbereiding, helemaal aan het begin van de Goddelijke Liturgie of eucharistie, red.) stelt de eerste periode voor: Christus’ verborgen leven. Bij het binnendragen van het Evangelieboek (Kleine

Johannes VI Kantakouzenos als keizer én (later) als monnik. Verluchting van Byzantijs handschrift uit Constantinopel, rond 1370-1375.

Intocht) begint het openbare leven. Als de gaven naar het altaar worden gebracht (Grote Intocht), denken we aan Jezus’ intocht in Jeruzalem; waarna het Kruisoffer volgt en tenslotte het neerdalen van de Geest.

Het geestelijke leven vindt plaats binnen Christus, in het bijzonder door de sacramenten. Van het *corpus Christi mysticum* is de Heer het hoofd; met Hem delen

wij het gemeenschappelijk bezit. De zonde bestaat hieruit dat de ledematen van het lichaam gescheiden zijn.

De sacramenten zijn dragers van de werkelijkheid; in navolging van Christus worden wij gedoopt. De liturgie is niet alleen een zaak van de gelovigen en de priester. Een hele gemeenschap is erbij betrokken. De priester vraagt dat de engelen worden gezonden om dit met ons te vieren. We gedenken de heiligen, we roepen hen aan, en ze nemen ook deel aan de viering. De Geest is aanwezig, die - onzichtbaar - door de handen en de woorden van de priester de mysteriën consacreert. Natuurlijk werden over al deze punten verwoede theologische discussies gevoerd.

We zouden meer over de persoon van Kabasilas willen weten. Ons boeit hij vooral door zijn brede oriëntatie: door zijn belangstelling voor de maatschappij waarin hij leeft en door zijn mystieke geschriften. Was hij een Renaissancemens? Door sommigen in elk geval wordt hij een humanist genoemd.

Dolf Bruinsma

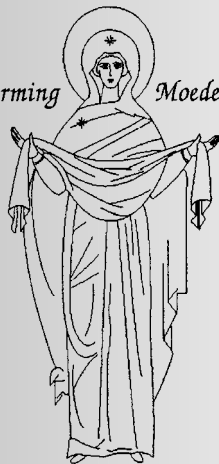
Meer hulp bij studie Kerkslavisch

Nu overzichtelijk bijeen op één CD-Rom:

- *Handboek voor het liturgisch Kerkslavisch*: grammatica, met register van gebruikte bijbelteksten;
- *Oefenboek voor het liturgisch Kerkslavisch 1, 2, 3*: gebeden, vele liturgische teksten, catechismus(onderwerpen), bijbelteksten, luisteroefeningen. Met verklaring + register van liturgische termen;
- *Uitvaart- en Begrafenisdienst voor Overledenen*;
- *De grote en heilige nacht van het Pascha*: zangteksten, Kerkslavisch en Nederlands, én *De grote en heilige nacht van het Pascha*, zangteksten, Grieks/Nederlands. Beide met inhoudsopgave en verklarende woordenlijst.

In pdf-formaat (voor printen geen Kerkslavische, Russische of Griekse letterset nodig). Uitsluitend voor studiedoeleinden, niet in de handel verkrijgbaar.

Bestelling: J.J.A.M. Simons (tel. 040-2425539). Toezending: na ontvangst € 15,- op rekening 15.13.58.621 t.n.v. J.J.A.M. Simons o.v.v. 'CD-Rom' én uw adres en telefoonnummer.

Katholieke Oosterse Liturgievieringen Februari - maart 2007

Amsterdam

Occohofje, Nieuwe Keizersgracht 94

Delft

Oude Delft 18

's-Gravenhage

Raamweg 42, 2596 HN

Eindhoven

Eikenburg, Aalsterweg 289

Haarlem

Janstraat 41

's-Hertogenbosch

Catharinakerk, Kruisbroederhof 4,

Maastricht

Kapel Zorgcentrum Amby
Achter de Hoven 25, 6225 EK

Nijmegen (BG)

Dobbelmannweg 3, tel. 024-3233503

Nijmegen (NBK)

Titus Brandsma-gedachteniskerk (voor-
malige Jozefkerk), Stijn Buijsstraat

Rotterdam

Kerk van de Missionarissen van het
H. Hart, Karel Doormanstraat 337

Tilburg

Klooster MSC, Bredaseweg 204,
tel. 013-4672994

Utrecht (BG)

Kapel Gezondheidscentrum Lombok,
Ingang Jan Pieterszoon Coenstraat 60

De illustraties op de kaft:

*Voorzijde: Engel met zwaard, hedendaagse
Ethiopische schildering op perkament van
geitenleer, gekocht aan Tamameer (Ethiopië).
Achterzijde: St Joris en de Draak, hedendaag-
se Ethiopische schildering.
(Foto's: L. van Leijssen)*

Amsterdam: (Byzantijnse Gemeenschap)

Zondag 11 maart, 10 u: Goddelijke Liturgie.

*Alle diensten van de Byzantijnse Gemeenschappen (BG) in
het land zijn onder voorbehoud. Voor verdere informatie:
www.pokrof.nl of het desbetreffende secretariaat.*

Amsterdam: (Utrechts Byzantijns Koor)

Zondag 4 maart, 10.30 u: in de parochie HH Martelaren
van Gorkum, Linaeushof 94.

*Voor verdere informatie over Utrechts Byzantijns Koor:
www.utrechtsbyzantijnskoor.nl*

Delft: (BG)

Zondag 11 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 11 maart, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Didam: (UBK)

Zondag 18 maart, 11 u: Goddelijke Liturgie in de parochie
H. Maria, aan Raadhuisplein.

Eindhoven: (BG)

Zondag 4 februari, 11 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 4 maart, 11 u: Goddelijke Liturgie.

's-Gravenhage: (BG)

Zaterdag 17 februari, 9.30 u: Goddelijke Liturgie.

Zaterdag 24 februari, 19 u: Vesper.

Zondag 25 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Zaterdag 17 maart, 9.30 u: Goddelijke Liturgie.

Zaterdag 24 maart, 19 u: Vesper.

Zondag 25 maart, 10 u: Goddelijke Liturgie.

NB Iedere woensdag, 10 u: Uredienst met typika óf
Goddelijke Liturgie.

Haarlem: (BG)

Zaterdag 10 februari, 19.30 u: Goddelijke Liturgie.

Hengelo (Ov): (BG)

Zondag 11 februari, 11.30 u: Goddelijke Liturgie, kerk

O. L. Vrouw van Altijdurende Bijstand, O.L. Vrouwstraat 6.

's-Hertogenbosch: (Johannes van Damascusgemeenschap)

*Iedere zondag 10.15 uur: Goddelijke Liturgie; soms bij afwe-
zigheid van een priester Metten i.p.n. Goddelijke Liturgie.*

Bijzondere diensten:

Vrijdag 2 februari, Ontmoeting des Heren: geen liturgie.

Zondag 4 februari, Zondag van de Verloren Zoon, 10.15 u:
Goddelijke Liturgie.

Zondag 11 februari, Zondag van afscheid van Vlees, 10.15
u: Mettendienst.

Zondag 18 februari, Zondag van het afscheid van zuivel –
Vergevingszondag, 10.15 u: Goddelijke Liturgie, met aan-
sluitend Vergevingsdienst.

Maandag 19 februari, Begin van de Veertigdagentijd: geen
dienst.

Zondag 25 februari, Eerste zondag van de Veertigdagentijd -
Overwinning van de Orthodoxie door de Verering van de
Iconen, 10.15 u: Goddelijke Liturgie van Basilius de Grote
met iconwijding (voorafgaand aan de Liturgie) en proces-
sie met iconen.

Zondag 4 maart, Tweede Zondag van de Veertigdagentijd -
Gedachtenis van H. Gregorius Palamas, 10.15 u:

Goddelijke Liturgie of Mettendienst.

Zondag 11 maart, Derde Zondag van de Veertigdagentijd -
Verering van het heilig en levenschenkend Kruis, 10.15 u:
Goddelijke Liturgie van Basilius de Grote.

Zondag 18 maart, Vierde Zondag van de Veertigdagentijd -
Gedachtenis van de heilige monnik Johannes Climacus,
10.15 u: Goddelijke Liturgie van Basilius de Grote.

Zondag 25 maart: Feest van Maria Boodschap, 10.15 u:

Goddelijke Liturgie van Johannes Chrysostomus

NB Op de woensdagen **21** en **28 februari** alsook de
woensdagen **7, 14, 21** en **28 maart**, 19 u: Goddelijke
Liturgie van de Voorafgewijde Gaven.

*Voor verdere informatie over de diensten: www.byzantijn-
sekapel.nl of mevr. Myryam Corsten, tel. 073-6148508.*

Maastricht: (BG)

Zondag 18 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 18 maart, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Nijmegen: (BG)

Zaterdag 24 februari, 19 u: Goddelijke Liturgie.

Zaterdag 24 maart, 19 u: Goddelijke Liturgie.

Nijmegen: (Nijmeegs Byzantijns Koor)

Zaterdag 10 februari, 19 u: Johannes

Chrysostomusliturgie.

Zaterdag 10 maart, 19 u: Basiliusliturgie..

Voor informatie over Nijmeegs Byzantijns Koor:

www.cs.ru.nl/~kees/nbk/

Rotterdam: (BG)

Zondag 4 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 4 maart, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Rotterdam: (UBK)

Zondag 18 februari, 11 u: Goddelijke Liturgie in de
parochie St Hildegardis,

Blommersdijkseleen/Hildegardisstraat.

Tilburg: (Tilburgs Byzantijns Koor)

Zondag 4 februari, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 25 maart, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Voor verdere informatie: www.tilburgsbyzantijnskoor.nl

Utrecht: (BG)

Zondag 18 februari, 10.30 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 18 maart, 10.30 u: Goddelijke Liturgie.

POKROF

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene
athanasius en willibrord

